

TRANSHUMANȚA MOCANILOR ÎN BĂRĂGAN ȘI ÎN DOBROGEA

Lucian David

Institutul de Etnografie și Folclor,
Academia Română, București, România

1. Introducere

Practicat pe mai bine de o jumătate de mileniu, el a imprimat o dinamică specifică peisajului geografic: drumuri pastorale dublate de drumuri ale sării, târle, saiele și perdele pentru adăpostul oilor de viscolele puternice, cruci de piatră înălțate la răscruci pentru orientarea păstorilor în imensitatea câmpiilor și pentru apreciere distanțelor parcurse, un sistem de alimentație bazat în special pe brânzeturi, un port specific, meșteșuguri și instalații tehnice de prelucrare a lânii, pieilor și blănurilor, târguri sezoniere, strâns legate de vărătul și iernatul oilor, în care se vindeau produsele pastorale, numeroase și prospere sate, târguri și orașe întemeiate de destoinicii mocani căsătoriți cu fetele pământenilor sau cojenilor (David 2020 b: 29). Peisajul material a fost însă dublat de peisajul spiritual a cărui importanță pentru istoria românilor este greu de apreciat. Amintim că, legat de peisajul pastoral, limba română a conservat un important fond lingvistic autohton, traco-dac, specific creșterii animalelor (baci, căciulă, țap, stână, ghioagă, țarc, brânză, gălbează, căpușă etc.), s-a păstrat un folclor muzical, coregrafic și literar original, un calendar pastoral care are aceeași structură cu vechiul calendar al celților și altele (Ghinoiu, 2014).

Orașul și satul sunt două lumi deosebite ca mod de viață: unul fiind promotorul inovațiilor, celălalt păstrătorul. Pe când unul distruge formele mai vechi de viață, celălalt suportă pasiv sau acceptă inovarea, iar peisajul etnografic nemodificat de civilizația modernă este o zestre a satelor ce ne permite să cunoaștem cum au trăit bunicii și străbunicii noștri (David 2022: 15). Luginbühl Y. (2009, p. 29), în *Les paysages de la ruralité* afirmă că: „dacă satul nu ar fi existat, orașul nu ar fi putut să se construiască, să se dezvolte, pur și simplu nu s-ar mai fi constituit deloc”.

2. Peisajul pastoral

Peisajul etnografic, prin varietatea și bogăția elementelor conținute, poate fi clasificat după diverse criterii: *modul de utilizare a terenurilor*: forestier, pastoral, piscicol, pomicol, viticol, agrar, mixt; *interacțiunea elementelor provenite din diferite peisaje*: bine individualizate și cu elemente de interferență moștenite sau împrumutate; *dinamică*: a) primare și derivate; b) involuate și evolute; *straturile culturale* identificate în structura sa: 1. origine: autohtone, asimilate; 2. evoluție: arhaice, relice, moștenite, contemporane, progresive; 3. religie: creștine și precreștine; *starea de conservare* a peisajului: regresiv, instabil, stabil și progresiv; *valoarea estetică* a peisajului: spectaculos, deosebit, obișnuit (David 2015, p. 71, fig. 5.1).

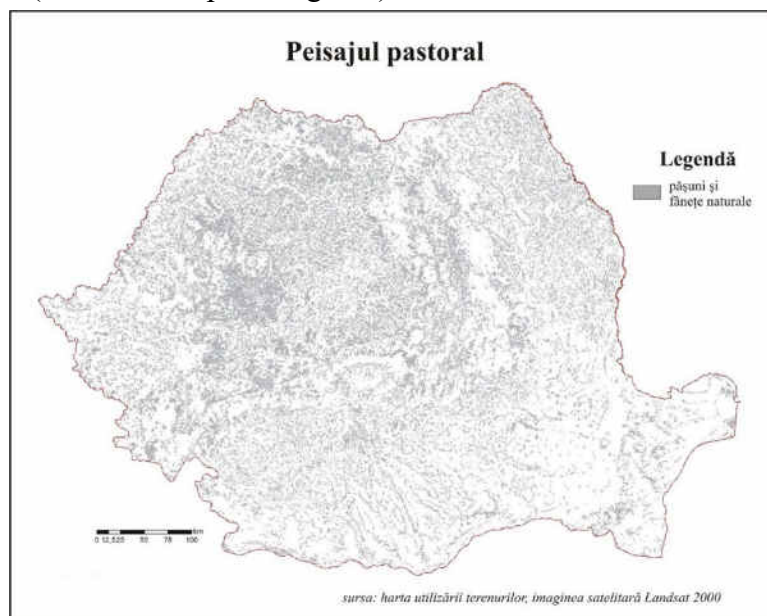

Fig.5.1. Harta peisajului pastoral din România (David 2015)

Munții Carpați reprezintă un lanț muntos, aparținând marelui sistem muntos central al Europei. Carpații cuprinși între Bazinul Vienei (care-l separă de lanțul alpin) și valea Timocului formează un arc cu o lungime de circa 1700 km și lățimea maximă de 130 km. 2/3 din lungimea Munților Carpați se desfășoară pe teritoriul României.

Existența cadrului natural prielnic, varietatea reliefului și a solului, bogăția rețelei hidrografice corelate cu extensiunea pășunilor și fânețelor au favorizat, în Munții Carpați, dezvoltarea unor vaste peisaje pastorale. G. Vâlsan (2001: 410) spunea: „*Carpații românești păstrează încă o viață păstorească de oieri neobișnuit de dezvoltată. Poate nici un lanț de munți din Europa nu li se poate asemana în această privință*”.

Așezările pastorale sunt de două tipuri: permanente și temporare. Cele permanente pot fi clasificate după: **poziția geografică**, ca tipuri fundamentale de sate, se disting: sate de vale și sate de interfluviu. Satele de vale au ca subtipuri: cel de fund de vale și de versant (însorit), iar satele de interfluviu au subtipurile: de interfluviu și de versant (însorit); **mărimea demografică** se evidențiază ponderea însemnată a satelor mici (250–500 loc.) și mijlocii (500–1500 loc.). Satele foarte mici (< 250 loc.) și mari (1500 – 5000 loc.) sunt mai puțin numeroase fiind întâlnite în zonele înalte de interfluviu sau în zonele depresionare; **fizionomie și structură**. Sunt sate *risipite*, cu timpul grupându-se în nuclee și evoluând în sate *răsfirate*, uneori chiar adunate în zonele depresionare. În satul

Fig. 5.2. Hodaie, Nucșoara, 2022, foto Lucian David.

risipit, dispersat sau împrăștiat vatra se confundă cu hotarul, iar distanțele dintre gospodării pot oscila între 100–3000 m. În schimb, în satul răsfirat distanța dintre gospodării este mică și numai o parte din terenul cultivat se află în vatră. Textura reprezintă ordinea interioară a străzilor.

Sunt cunoscute sate cu texturi: regulate sau neregulate, rectangulare sau circulare. Din punct de vedere al formei, se deosebesc: cele geometrice (stelară, dreptunghiulară etc.) sau mononucleare, polinucleare, liniare etc.

Așezările cu caracter temporar sunt specifice peisajului pastoral, acestea găsindu-se uneori izolate iar alteori grupate, formând adevărate „sate de înălțime”, așa cum spunea C. Giurcăneanu (1988, p. 78). Sunt amplasate în locuri ferite de vânturi, apropiate de un izvor și de poteci, preferându-se locurile însorite și domoale, acolo unde fânețele au extindere mai mare și de mai bună calitate. Aceste gospodării pastorale temporare ocupă suprafețe de teren de sine stătătoare sau intercalate cu gospodării locuite permanent în satele risipite. Denumirea lor cea mai răspândită este cea de *sălaș sau odaie* (hodaie), *colibă* etc. Ele au funcții multiple: de adăpost pentru oameni și animale în perioada recoltării fânului sau în perioada iernatului, pentru depozitarea nutrețurilor, a produselor lactate etc. De-a lungul timpului, multe din aceste așezări pastorale au asigurat, prin locuirea lor permanentă, creșterea demografică și intensificarea creșterii animalelor, constituind nucleul de formare al așezărilor permanente.

Stâna este o construcție durabilă, situată în zona întinselor pajiști alpine, folosite ani de-a rândul pentru creșterea animalelor (ovinelor și bovinelor). Este amplasată în locuri ferite de vânturi, aproape de un izvor și de poteci, lângă pădure sau în poiană, preferându-se locurile însorite și domoale, acolo unde fânețele au extindere mare și de bună calitate. Caracterul ei temporar este influențat și de climă, fiind funcțională numai în perioada de vară. Turmele de oi și cirezile de vaci urcă la stână la sfârșitul lunii mai, dar uneori, când iarna este grea, și la începutul lunii iunie.

Baza furajeră. Resursele fitogeografice, pe care s-a dezvoltat peisajul pastoral, sunt *pășunile și fânețele natural*, la care s-au adăugat, târziu, *plantele furajere cultivate*. Suprafața acoperită cu pășuni și fânețe a fost de 4 727 873 ha (19,83 % din suprafața țării) în anul 1990, iar în anul 2006 de 4 859 297 ha (20,38 % din suprafața țării).

3. Tipologia pastorală

Păstoritul este un fenomen amplu, influențat de altitudine, varietatea reliefului, climă, vegetație, căi de comunicație ș.a. În România întâlnim următoarele tipuri de păstorit (David, 2022: 25-32):

a. după aria de răspândire:

a.1. păstorit local, văratul animalelor (oi și vaci) are loc în vatra satului și în zonele adiacente din hotar. Are două subtipuri: păstorit local fără stână și păstorit local cu stână.

Fig. 5.3. Stâna Leu, Munții Făgăraș, 2023, foto Lucian David.

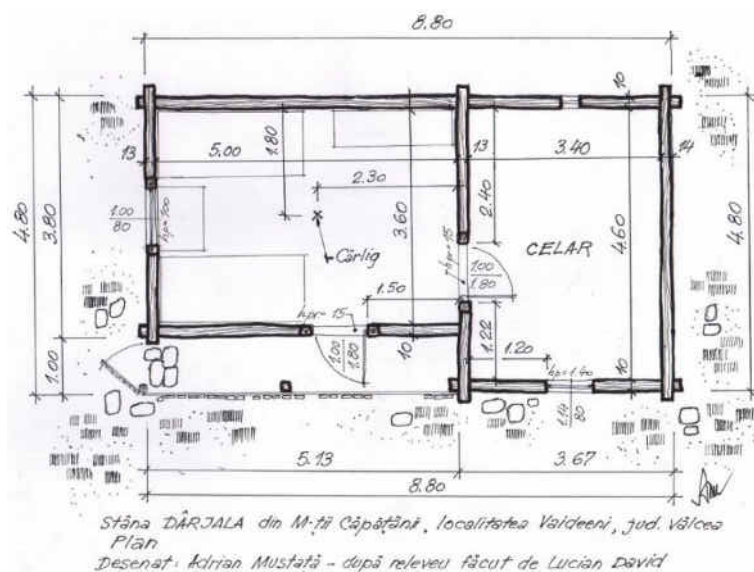

Fig. 5.4. Plan stână.

a.1.1. *Păstorit local fără stână* presupune prepararea produselor lactate în gospodărie;

a.1.2. *Păstorit local cu stână*, întâlnit în vatra satului sau în imediata vecinătate a acesteia, este de dată relativ recentă, determinat fiind de scăderea numărului de animale. Existând un număr redus de animale, proprietarii de terenuri își permit să pășuneze o parte din proprietate și pe timpul verii. Este construită o stână similară celei din zona înaltă: cu fierbătoare, cu stâna foilor, cu comarnic, cu strungă, cu oborare ș.a.

a.2. pendulator, animalele (oi și vaci) sunt adunate din sat, dar și din satele învecinate. Stâna este amplasată în munții din moșia localității, dar proprietarii dau animalele pentru vărat în funcție de stăpânul de munte sau baci; este foarte importantă și calitatea brânzei de burduf primite, chiar dacă stâna este în alt munte decât din cei ai localității. Iernatul are loc la gospodăria din sat sau la odăile/sălașele din vatra satului, iar uneori, după consumarea fânului, turmele coboară la gospodăria din sat.

a.3. transhumant (la drum, la baltă, la câmp, la Bărăgan, la țară, la vale);

a.4. roirile pastorale.

b. după categoriile de animale, la majoritatea stânelor găsim porci și cai:

b.1. cu stână de oi;

b.2. cu stână mixtă, de oi și vaci.

c. după structura economică a așezărilor:

Fig. 5.5. Ciobani la stana Banea, 1961, colecția Gheorghe Ciobănelea.

Fig. 5.6. Ciobani în zona Corbi-Nucșoara, 2021, foto Lucian David.

Fig. 5.7. Ciobani în pășunea alpină, Munții Făgăraș, 2021, foto Lucian David.

c.1. pastorale, în care economia are un caracter exclusiv pastoral: Șirnea, Ciocanu, Valea Urdii, Peștera, Măgura, Fundata;

c.2. pastoralo-forestiere, în care ocupațiile de bază sunt păstoritul și lucrul la pădure: Rucăr, Dragoslavele, Dâmbovicioara, Podu Dâmboviței;

c.3. turistico-pastorale, în care activitățile turistice sunt completate de practicarea păstoritului: Bran, Poarta, Moieciu de Jos, Moieciu de Sus, Fundățica.

d. după locul de amplasare a stânelor:

d.1. în vatra satului sau în imediata apropiere a acesteia: Șirnea, Fundata, Fundățica ș.a.

d.2. în munte, în moșia satului.

3. Transhumanța

În anul 2020, elementul „*Transhumanța carpatică, parte a vieții pastorale tradiționale*” a fost introdus în Inventarul național al elementelor vii de patrimoniu cultural imaterial. La realizarea acestui raport, votat unanim de membrii Comisiei Naționale pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial (CNSPCI), a contribuit cu materiale științifice și Lucian David. Mai apoi, la 30 martie 2022, zece țări europene, printre care se află și România, au depus la UNESCO dosarul multinațional „*Transhumanța, strămutarea sezonieră a turmelor*” pentru a fi înscris în Lista Reprezentativă a patrimoniului cultural imaterial al umanității. Procesul de elaborare a dosarului de nominalizare a fost coordonat de Ministerul Culturii și Sportului din Spania, în colaborare cu instituțiile omoloage din Albania, Andorra, Austria, Croația, Franța, Grecia, Italia, Luxemburg și România. Această nominalizare este extensia elementului „*Transhumanța, strămutarea sezonieră a turmelor de-a lungul traseelor migratoare în zona mediteraneană și în Alpi*”, înscris în anul 2019 în Lista Reprezentativă a patrimoniului cultural imaterial al umanității de către Austria, Grecia și Italia. Dosarul a fost evaluat și acceptat la a 18-a reuniune a Comitetului Interguvernamental pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial care va avea loc între 4-9 decembrie 2023 în Botswana.

Transhumanța este o deplasare temporară, altitudinală și latitudinală a turmelor de oi pentru iernat, o fază avansată a păstoritului, apărută din necesitatea folosirii eficiente a pășunilor și a fânețelor situate la mare distanță de satul de origine al oierilor (Baskerville, David, 2020: 3). Atestat documentar încă din secolul al XIV-lea, păstoritul transhumant a ajuns la apogeu în secolul al XIX-lea, după care s-a redus ca intensitate în a doua jumătate a secolului al XX-lea. Ciobanii ardeleni au primit permisiunea să-și pască turmele de oi în munții Țării Românești pe timpul verii. Astfel, Mihai I – fiul lui Mircea cel Bătrân – „*confirmă la 5 iunie 1418 privilegiul pe care-l dăduse părintele său comunii Cisnădie (Heltau) ca Românii de acolo să-și poată paște turmele lor în munții țării sale*” (Veress, 1927: 142–143).

Manifestându-se inițial ca un proces economic determinat de creșterea fără precedent a turmelor de oi, lipsa furajelor pentru iernat și dezvoltarea locală și regională a piețelor cu produse de profil, transhumanța a devenit un fenomen cultural, social, demografic și economic, ce a cauzat explorarea și exploatarea de noi spații de pășunat, schimbul de elemente culturale între indivizi și comunități, apariția de drumuri comerciale, înființarea de noi așezări, contribuind astfel la menținerea unității poporului român.

În ciuda declinului pe care păstoritul transhumant l-a suferit începând cu secolul al XX-lea, această ocupație cu caracter istoric a poporului român continuă să reprezinte mijlocul principal de subzistență al practicantilor din zonele tradiționale de manifestare, ce conservă trăsăturile exponențiale ale economiei pastorale stabilite acum câteva secole. Prin urmare, astăzi, transhumanța reprezintă un ansamblu complex de manifestări economice și socio-culturale configurate în jurul păstoritului de amplitudine, conferind identitate satului pastoral montan cu specific transhumant și gospodăriei tradiționale pastorale.

În România, transhumanța se mai practică și în prezent, e adevărat, o transhumanță scurtă pe 100-200 km, dar și o transhumanță multiplă cu vâratul oilor la stânele din zona montană (uneori împreună cu vacile din sat). Tomnatul are loc la așezări temporare (odăi, colibe etc.), iernatul

(din noiembrie până în ianuarie) se face în zona joasă, de câmpie. Din 15–20 ianuarie și până în martie, turmele se întorc la așezările temporare, pentru fătat, iar primăvăratul oilor (martie–aprilie) se face din nou, în aceeași zonă joasă, de câmpie.

Ca ipostază a unei îndeletniciri tradiționale a poporului român, transhumanța s-a dezvoltat complementar cu păstoritul local și cu cel pendulator. Transhumanța (la drum, la iernat, la țară, în scuteală) se desfășoară exclusiv în afara vetrei satului – toamna, iarna, primăvara, din cauza lipsei fânețelor, furajul (fânul) fiind insuficient pentru iernatul oilor. Se poate clasifica după următoarele criterii:

a. distanța parcursă: scurtă, vărutul oilor se face la stânele din zona montană, iar tomnatul, iernatul, primăvăratul oilor se fac la distanțe mici, de 100–150 kilometri, în Câmpia Română (Câmpia Olteniei etc.); amplă, vărutul oilor se face la stânele din zona montană, iar tomnatul, iernatul, primăvăratul oilor se fac la distanțe mari, de sute de kilometri, în Câmpia Română, Podișul Dobrogei (acest tip se practica în trecut).

b. numărul deplasărilor: singulară, vărutul oilor se face la stânele din zona montană, iar tomnatul, iernatul, primăvăratul se fac în zona joasă, de câmpie; multiplă, fătatul oilor se face în așezările temporare din sat.

Roirile pastorale constituie o fază avansată a transhumanței. Acestea sunt de două tipuri: interne, ciobanii, în marea majoritate a cazurilor cu familiile, se stabilesc pentru mai mulți ani, de obicei peste zece ani, în zonele de câmpie unde au fost în transhumanță (Câmpia Română, Podișul Dobrogei etc.). În prezent, mulți ciobani s-au stabilit „la țară”, unde au cumpărat și arendat terenuri agricole. În perioada comunismului, ciobanii se stabileau pentru zeci de ani la I.A.S.-urile sau C.A.P.-urile din zonele de câmpie. Împreună cu familiile erau angajați la aceste ferme, unde aveau în gestiune un număr de 2000–3000 de oi și puteau să aibă și ei un cârd de 100–200 de oi. Mulți dintre ei au cumpărat fermele după anul 1989, fiind și astăzi acolo. Un alt tip de roiri pastorale, dar care nu au fost specifice Țării Loviștei, sunt cele externe, Crimeea, zona Caucazului, America de Nord, unde ciobanii au ajuns să dețină turme mari de oi (David, 2022: 32). Elocventă este afirmația făcută de ciobanul Mihai-

Fig. 5.8. Ciobani în transhumanță. Bărăgan, 1942, arhiva Fundației „Vaideenii”.

Fig. 5.9. Drumul oilor spre câmpie, 2021, foto Lucian David.

Fig. 5.10. Drumul oilor „la iernat”, 2022, foto Lucian David.

Fig. 5.11. Drumul oilor „la iernat”, 2022, foto Ionuț Semuc.

Fig. 5.12. Masa ciobanilor în transhumanță, 2022, foto Lucian David.

Alin Florea la Porumbacu de Sus, în anul 2023: „Știu de la tata că spunea că se ducea, taică-su a fost cu poenarii în Basarabia. Da, a fost. Da’ plecau de toamnă, plecau cu căruțe, plecau cu... deci, cu tot ce aveau, puneau în căruțe. Mulți au și rămas poenari acolo în Basarabia. Înainte de război. Păi nu suntem, deci, a fost străbunicu’, a avut oi...”.

4. Rute de transhumanță (drumurile oilor)

Drumurile spre iernare ale ciobanilor au început să fie studiate și cartografiate relativ recent. Primele schițe se prezintă sub formă de hărți sintetice, de reprezentare generală, rar analitice, de conținut material.

Stolnicul Constantin Cantacuzino a făcut o hartă detaliată a

Munteniei, tipărită la Padova (1700) în limba greacă, ulterior în limba latină și italiană. În ceea ce privește cuprinsul, deosebiri între ediția greacă (Padova, 1700) și ediția italiană (Veneția, 1718, Del Chiaro) a hărții Stolnicului sunt mici. Istoricul Constantin C. Giurescu (1943, *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino*, p. 12) scrie într-un articol în „*Revista Istorică Română*” că dacă harta Stolnicului nu ne dă traseul drumurilor, „*ne arată în schimb, indicație pretioasă, unde se aflau podurile de peste ape: în număr de 24*”. În schimb, Marin Popescu-Spinei, în lucrarea *România în izvoare geografice și cartografice* (1978, p. 174), menționează faptul că pe hartă figurează: „*șoselele principale, drumurile oilor, drumurile sării, drumurile bușilor*”. Tindem să-i dăm dreptate istoricului C. C. Giurescu, deoarece la vremea aceea drumurile erau de fapt simple șleauri, fără piatră. Ciobanii nu foloseau direct drumurile, ci mergeau paralel cu ele, uneori la distanțe mari, pentru a găsi locuri propice pășcutului oilor.

Cu ocazia întocmirii unor hărți militare austriece a „*Micii Valahii*” (harta lui Schwantz din 1722, a lui Specht din 1791 și a lui Frigely din 1855-1857) se dau indicații cartografice asupra unor construcții pastorale (stâne) și a unor drumuri de cai (în munți, spre stâne). După aceste indicații cartografice nu se pot reconstitui, decât pe fracțiuni de trasee, câteva drumuri locale ale ciobanilor.

Abia la începutul secolului al XX-lea, cu ocazia cercetării Carpaților Meridionali, Em. de Martonne întocmește o „*Schiță a principalelor căi de transhumanță în Valahia*”. În această schiță Em. de Martonne cartografiază schematic căile de transhumanță ale ciobanilor din zona alpină a Carpaților Meridionali, care coboară spre regiunea de stepă și luncă a Dunării.

Ulterior, schițele și hărțile realizate de geografi și etnografi români sau străini sunt mai complexe și mai complete. Amintim aici cercetările și hărțile realizate de: N. Dragomir, T. Morariu, E. Muller, Mara Popp, S. Opreanu, L. Someșan etc.

Din prezentarea comparativă a tuturor acestor hărți pastorale reiese în mod evident o cartografiere diferită a drumurilor de transhumanță.

Fig. 5.13. Harta stolnicului Constantin Cantacuzino, ediția italiană (Veneția, 1718).

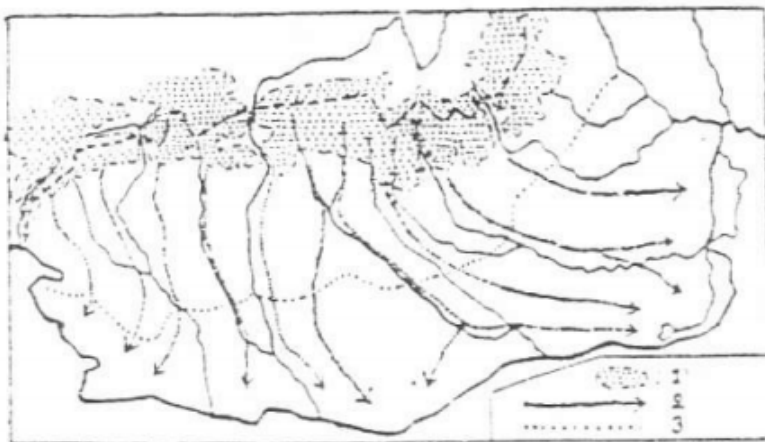

Figure 3. Esquisse des principales voies de transhumance en Valachie.

1. surfaces supérieures à 1000 mètres d'altitude. —
2. voies de transhumance. —
3. limite de la région de caractère steppique.

Fig. 5.14. Schiță a principalelor căi de transhumanță în Valahia, Emmanuel de Martonne, 1904.

Această diversitate de cartografiere se datorează surselor de informații diferite (informații de arhivă, din literatura de specialitate, de teren) sau oscilațiilor naturale de flux ale acestor drumuri de transhumanță ca urmare a unor condiții obiective (interdicțiilor administrative, sanitare,

agrosilvice etc.) care au survenit între timp, de la o cartografiere la alta și care oglindesc, marile oscilații repetate, ce probabil au avut loc într-o perioadă istorică mai îndelungată.

CONCLUZII

În ultimii ani, se observă degradarea vieții în zona rurală montană, abandonul ocupațiilor tradiționale, depopularea accentuată, scăderea numărului de păstori, fragmentarea terenurilor agricole, dispariția pieței lânii și introducerea de reglementări stricte privind condițiile sanitar-veterinare de preparare a brânzeturilor și de bunăstare a animalelor transhumante. Toate aceste fenomene pun în pericol însăși existența acestei tradiții seculare, cu consecințe majore asupra pierderii ireversibile a identității culturale a unor comunități și asupra întreruperii transmiterii tradiției către generațiile tinere.

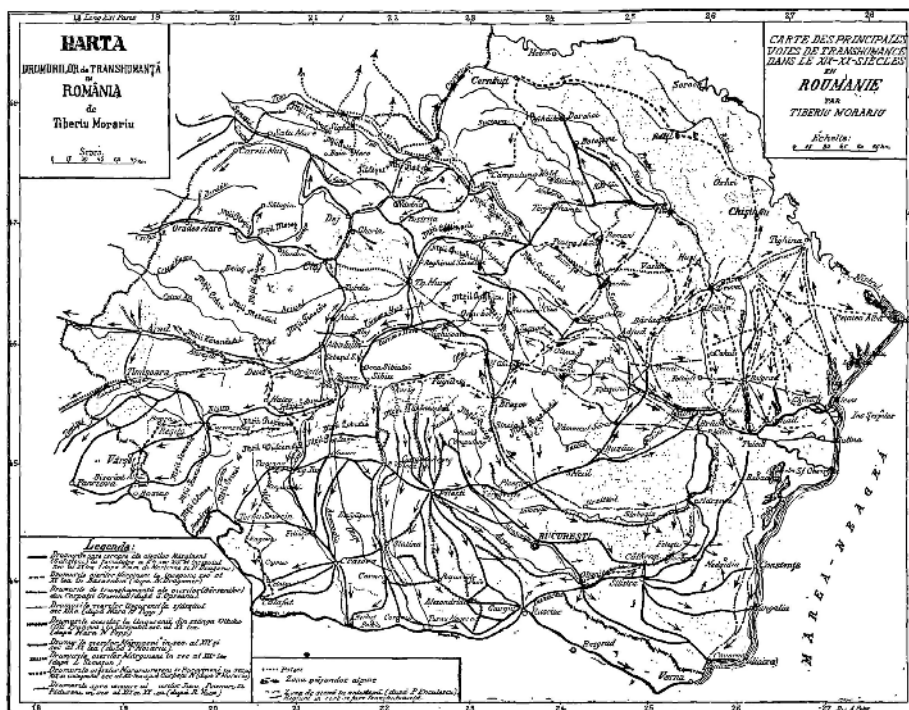

Fig. 5.15. Harta drumurilor de transhumanță, Tiberiu Morariu, 1942.

Bibliografie

1. Baskerville I. *Transhumanța carpatică, parte a vieții pastorale tradiționale, element introdus în „Inventarul național al elementelor vii de patrimoniu cultural imaterial”*, la realizarea acestui raport au contribuit cu materiale științifice: Lucian David, Iulian Vlad, Sabin Fărcaș. 2020.

2. David, L. *Păstoritul. Bibliografie selectivă. București Editura Etnologică, 2020.*

3. David L. *b Transhumance in the Carpathian mountains, tradition and continuity*, în „*Fourrages*”, vol. 244 (11), 2020p. 28-41.

4. David L. *Elemente de continuitate ale păstoritului carpatic*, în volumul: *Păstoritul carpatic, tradiție și continuitate. București, Editura Etnologică, 2022, p. 15-47.*

5. Ghinoiu I. *Mitologie română. Zeii pastorali [Romanian mythology. The pastoral gods]. Bucharest: Editura Univers Enciclopedic Gold. 2014.*

6. Giurescu C. C. *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino. O descriere a Munteniei la 1700 /În „Revista Istorică Română”, București, vol. XIII, fasc. 1, 1943,p. 1–28.*

7. Luginbühl Y. *Les paysages de la ruralité / În: „Landscape and rural heritage. European spatial planning and landscape”, no 88. Sixth meeting of the Workshops of the Council of Europe for the implementation of the European Landcape Convention, Sibiu, România, 20-21 September 2007, Concil of Europe Publishing. 2009.*

8. Popescu-Spineni M. *România în izvoare geografice și cartografice. Din antichitate până în pragul veacului nostru, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.*

9. Vâlsan G. *Studii antropogeografice, etnografice și geopolitice, editate de Ion Cuceu, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2001.*

10. Veress A., *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească (până la 1821) / În „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice”, București, seria III, tomul VII, 1927, p. 127–230.*